

UOT – 316.42

Rinard Şərifov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

MULTİKULTURALİZM: SOSİOMƏDƏNİ TƏHLİL VƏ AZƏRBAYCAN MODELİ

Məqalə çoxmədəniyyətlik problemlərinə, onun güclü və zəif tərəflərinin təhlilinə, eləcə də Azərbaycanda bu fenomenin spesifikasına həsr olunmuşdur. Qeyd edilir ki, multikulturalizm məsələsi fərqli proseslər qrupu kimi müxtəlif dövrlərdəki mədəni əlaqələrin inkişafı müstəvisində öyrənilir. Bu proseslər zamanı bir çox sosioloji hadisələr vahid milli mədəniyyət çərçivəsində nümayiş olunur. Məqalədə multikulturalizmin sosiomədəni təhlili aparılmış, onun azərbaycan modeli nəzərdən keçirilmişdir.

Mədəniyyətin genezisinin təhlili göstərir ki, onun adi zamanları olmamışdır. Hər zaman özünün müxtəlif xüsusiyyətləri ilə mövcud olmuş, mövcuddur və mövcud olacaqdır. Onların arasında müxtəlif xalqların və sivilizasiyaların mədəniyyətlərinin yaranması, inkişafı və təkmilləşdirilməsi problemləri, arzu olunduğundan daha tez-tez gücün köməyi ilə həll edilən müxtəlif münaqişələr mövcud olmuşdur. Başar sivilizasiyasının çağırışlarına ən perspektivli cavabın müasir dünyanın inkişafının sosiomədəni strategiyası kimi multikulturalizm ideyası və mədəniyyətlərarası dialoq prosesi olduğu görünür.

Alimlərin tədqiqatlarına əsasən, ilk dəfə İşveçrədə 1957-ci ildə istifadə edilmiş “multikultural cəmiyyət” termini siyasi konsept 1960-cı illərdə Kanadada sosial şəraitin və o zaman ikili mədəniyyətli ölkənin (ingilis-fransız) idarə edilməsinin həlli yollarının axtarışı gedişində meydana gəlmişdir. “Multikulturalizm” termini siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə Avstraliyada immiqrasiya naziri vəzifəsində çalışmış Al Kresbi tərəfindən daxil edilib. Multikulturalizm siyasi cəhətdən təsdiqini 1971-ci ildə Kanadada baş nazir Pyer E. Tyurda hökumətinin multikulturalizm haqqında akt qəbul etdiyi vaxtdan rəsmən tapmışdır. Multikulturalizm yeni hökumət kursu ifadə edən rəsmi termin oldu. Bu kursun məqsədi - dövləti bütün mədəni və dil qruplarından olan öz vətəndaşlarının tələbatlarına daha həssas etməkdir.

1970-ci illərin əvvəllərində multikulturalizm, publik debatlarının yeni istiqaməti kimi, ABŞ-da meydana gəldi. Bu hökumət təşəbbüsü deyildi. Müasir kulturoloji tədqiqatlar göstərir ki, Kanadadan fərqli olaraq, bərabərlik məziyyəti ABŞ-da etnomədəni məsələlərdən ayrılmışdır [5, s.62-71].

Avropa Siyasi multikulturalizm konsepsiyası, Britaniya tədqiqatçısı Ç.Kukatasın fikrincə, əsas prinsipi başqa mədəniyyət şəxsiyyətinin hüquq və azadlıqlarına hörmət olan klassik liberal multikulturalizmin təsiri altında formalaşmışdır [7]. U.Şavitin qeyd etdiyi kimi, “multikulturalizm Avropa milli dövlətlərinin vahidliyə və homogenliliyə doğru ənənəvi söylərinə qarşı çağırış atdı” [11].

Hal-hazırda “multikulturalizm” anlayışının interpretasiyası üç aspektdə nəzərdən keçirilir. Birincisi, bu siyasi institutlara və bütövlükdə siyasətə aid edilir. İkincisi, multikulturalizm empirik mənada nəzərdən keçirilir. Üçüncü yozum bu anlayışı fəlsəfə elmi çərçivəsində təsvir edir.

“Multikulturalizm” anlayışı ona konkret tərif verilməsi üçün kifayət qədər rəngarəngdir. Multikulturalizmə ən geniş tərifini amerika etnopolitoloqu N.Qleyzer verir: “Multikulturalizm – elə bir rəngarəng inkişaf proseslərin kompleksidir ki, onun gedişində müxtəlif mədəniyyətlər vahid milli mədəniyyətə taraz olaraq çiçəklənir [2].

Cəmiyyətin mədəni qeyri-yekinsliyi üçün müəyyən nəzəriyyə və təcrübələrin toplusu kimi “multikulturalizm”, təkcə cəmiyyətin strukturu və miqrasiya məsələləri ilə deyil, həm də mədəni fenomenlərin geniş spektri ilə: incəsənət, elm, fəlsəfə, ədəbiyyat, siyasət, tibb, radioelektronika, kibernetika və s. əlaqədardır.

Multikulturalizmin özü geniş məzmunlu multipleksdir: bu həm proqram məzmunlu doktrina, həm insanın və dünyanın fəlsəfi nəzəriyyəsi, həm insan həyatının incəsənətdə, siyasətdə, elmdə görüntüsü, həm mədəniyyət siyasəti təcrübələrinin müxtəlifliyi, bu həm sosiomədəni reallıq, həm də bu reallıq haqqında diskursdur. Bu tezis illustrasiyası kimi bir sıra misallar xidmət edə bilər. Multikulturalizm əsas mədəniyyət mətnlərinin hamısına xasdır, lakin Avropa multikulturalizmində multikulturalizmin və multikulturalizmin mövcudluğu müstəsna olaraq, miqrasiya problemləri ilə əlaqələndirilir və ona görə də dövlət siyasətinin predikası hesab olunur.

Nəzəri çərçivə qismində multikulturalizmin mədəni rəngarənglik kimi Ç.Kukatas tərəfindən təyin edilmiş yozumundan istifadə etmək lazımdır [9]. Eyni zamanda U.Kimlikin “multikulturalizm – mədəni və dini müxtəlifliyin nəticəsidir” tezisini qəbul edirik [8].

Multikulturalizm eləcə də bu və ya digər ölkənin mədəni müxtəlifliyini təbliğ edən ideologiyadır, həm də bu ideologiyaya uyğun, çoxmillətli dövlətlərdə mədəni identikliyin qorunmasını ifadə edən təcrübədir. Y.Habermasın fikrincə, multikulturalizmin əsas prinsipi “mədəni həyatın müxtəlif formalarının bərabərhüquqlu mövcudluğu” [6].

Multikulturalizm çoxlu sayda müsbət məqamlara malikdir. Bu ilk növbədə mədəni qurumlar sferasında plüralizmin qorunmasıdır. Multikulturalizm özünün identifikasiya əlamətlərinə malik yeni, inkişafda olan etnik mədəniyyətlərə doğru addım atmağa imkan verən başlıcası - onlara inkişaf etməkdə və cəmiyyətdə qəbul edilən olmağa kömək edən inkişafı üçün potensiala malikdir. Onun mahiyyətini açıqlayarkən, bu müəyyənliliyin müxtəlif cür yozulduğu külli miqdarda əsərləri nəzərə almaq lazımdır. Lakin buna baxmayaraq, alimlərin böyük hissəsi bu mövzunu ən müxtəlif ölkələrdə və millətlərdə mədəni ənənələrin, diqqət yetirilməsi onların heç birinə imtiyaz verməyən rəngarənglik kimi açıqlayır. Şəxsiyyət üçün multikulturalizmin əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl öz mədəniyyətinə daxil olmaq imkanı əldə etmək şansı ilə şərtləndirilir [10, s.34].

Bütün mədəniyyətlərə, istənilən etnomədəniyyətin inkişaf qabiliyyətinə xələl yetirmədən, bərabər dərəcədə prioritet yanaşmaq lazımdır. İllər ötdükcə multikulturalizmin öyrənilməsinə maraq mədəni plüralizm səbəbindən artır. Multikulturalizm, bəzi mənfi məqamlarına baxmayaraq, bütün millətlərin və xalqların azadlığı və bərabərliyi, hər bir dövlətin etnik mədəniyyətinə hörmət, mədəni mövhumatdan qurtuluş, şovinizm və ksenofobiya imtina kimi baxılmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycanın görkəmli alimi Kamal Abdullayev İlham Əliyevin səsləndirdiyi bir fikri qeyd etmişdir: “Bu gün dünyada multikulturalizmin alternativini yoxdur”.

Qərb ölkələri inkişafın hazırkı mərhələsində müxtəlif dəyərlərin, ənənələrin, konfessiyaların və ideologiyaların simvoludur. Bu cür mədəni siyasətin əsasını, hüquq və azadlıqların bərabərliyinə, tolerantlığa, mədəniyyətlərin dialoquna əsaslanan cəmiyyətin əvvəlcədən plüralistliyinin tanınmasından çıxış edən liberal ideologiya təşkil edir. Maksimal geniş qəbul olunan tolerantlıq ideyası ümumilikdə liberalizmin məhək daşdır.

Milli identiklik son onilliklərdə qloballaşma prosesləri tərəfindən ciddi təzyiqlərə məruz qalır. Qlobal dünyanın inkişaf meyillərinə, dinamik ritminə inteqrasiya edən Azərbaycanda sosiomədəni reallıqlarda da dəyişmələr gedir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Bakıda “XXI əsr: ümidlər və çağırışlar” devizi ilə keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumunda dediyi fikirlər dediklərimizə gözəl misaldır: “Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir. Eyni zamanda hər bir ölkənin öz qaydaları, öz ənənələri vardır”.

Fikrimizi ölkənin Birinci Xanımı Mehriban Əliyevanın sözləri ilə əsaslandıraraq: “Öz mədəniyyətinə, öz tarixinə, ənənələrinə, öz əməllərinə hörmətlə yanaşan xalq, gərək eyni şəkildə fərqli mədəniyyətlərə də, fərqli tarixə də hörmətlə yanaşsın”.

Ötən illərin 90-cı illərin əvvəllərində müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan dövləti xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi.

1995-ci ildə bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə hazırlanan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olundu [1].

Bununla yanaşı, ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra qəbul edilən bir sıra Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə önəm verdiyi bir daha sübut etdi. “Mədəniyyət haqqında” qanunun 6-cı və 8-ci maddələri Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə önəm verdi [3]. Bu məqsədlə milli azlıqların məskunlaşdığı Azərbaycanın bir sıra rayonlarında ali təhsil müəssisələri və kolleclərin filialları açıldı, ölkənin radio və televiziya kanallarında etnik azlıqların dilində verilişlər yayımlanmasının ənənəsi qoyuldu. Milli azlıqların dilində qəzet və jurnallar nəşr olunmağa başlandı.

Azərbaycanlıların ənənəvi mədəniyyətinin fərqli cəhəti ən mürəkkəb həyatı ziddiyyətlərdən çıxış yolu tapmaq kimi dəyəri ölçülə bilməyən özünəməxsusluq, xeyirxahlıq, ünsiyyətçilik, qarşılıqlı anlaşmaya iradə nümayişindən ibarətdir. Bu, Azərbaycan xalqını uzun zamanlardan belə məşğul edən böyük ünsiyyət incəsənətidir.

Hal-hazırda Azərbaycanda bir çox etnos və konfessiyalar sülh, əminəməhlilik və razılıq şəraitində yaşayır. Bu yüksək tolerantlıq şüuruna malik azərbaycanlı etnosunun xidmətidir. Azərbaycanlılar tarixən müstəsna xeyirxahlığı, qonaqpərvərliyi, səmimiyyəti ilə fərqlənmişlər.

Birlik heç də, eyniləşmə və ya bir mədəniyyətin başqasında həll edilib qatışdırılması deyil və hətta mövcud mədəni rəngarəngliyin süni qorunması kimi də başa düşülmür. Birlik müxtəlifliyin daxili harmonik bağlılığı, birlikdə mədəni rəngarənglik, deməli, müxtəlifliyin inkişafı kimi başa düşülür. Əlbəttə, inkişaf ancaq yaradıcı qarşılıqlı zənginləşməni, bütövün müxtəlif tərəflərinin qarşılıqlı təsiri hesabına həyata keçirilə bilər. Bu cür birlik nümunəsini ölkəmizin prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan təmsalında xarakterizə edərək, qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayır” [4].

Mahiyyətə, multikultural cəmiyyətdə hər hansı mədəniyyətin hökmranlığının mövcudluğu nəzərdə tutulmur. Başqa sözlərlə, multikulturalizm çoxmillətli dövlətdə mədəni identikliyin qorunması deməkdir. Bu zaman multikulturalizm siyasəti həm, passiv, həm də aktiv xarakter daşıyır. Birinci halda o, mədəni müxtəlifliyə tolerant münasibəti, ikincidə - bu müxtəlifliyin aktiv dəstəklənməsini və alqışlanmasını nəzərdə tutur.

Açar sözlər: mədəniyyət, multikulturalizm, milli identiklik, qloballaşma, tolerantlıq, liberal ideologiya, pluralizm, mədəniyyətlərarası dialoq

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: 2016, 67 s.
2. Борисов А.А. Мультикультурализм: американский опыт и Россия // Мультикультурализм и этнокультурные процессы в меняющемся мире. М.: 2003, с.8
3. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. Bakı: 1998

4. Mehdiyev R.Ə. “Bir “qüvvə mərkəzi”nin hegemonluğu özünü doğrultmadı”. www.azertag.az. 03.12.2014
5. Филимонов Г.Ю. Мультикультурализм в США и Европе: политтехнологии в действии // Политика и общество, 2012, № 2, с.62-72
6. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб.: Наука, 2001, 417 с.
7. Xəlilov S.S. Mədəniyyət: genezisi və mahiyyəti // Fəlsəfə və sosial-siyasi elmlər. Elmi-nəzəri jurnal, 2012, 1(33), s.79-99
8. Kymlicka W. Multicultural citizenship. Oxford: Oxford University Press, 1995, 280 p.
9. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. <http://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/> 27.05.2007
10. Levy J.T. Classifying cultural rights. New York: New York University Press, 1997
11. Shavit U. Should Muslims Integrate into the West? Fall. 2007, p.13-21

Ринард Шарифов

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МОДЕЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Статья посвящена проблемам мультикультурализма, анализу его сильных и слабых сторон, а также специфике этого явления в Азербайджане. Вопрос о мультикультурализме изучается в свете развития межкультурных отношений в разные исторические периоды как группа различных процессов. В ходе этих процессов многие социокультурные явления проявляются в рамках единой национальной культуры. Доказано, что уже сформированная азербайджанская нация не исключает существования других культур на территории Азербайджана.

Ключевые слова: культура, мультикультурализм, национальная идентичность, глобализация, терпимость, либеральная идеология, плюрализм, межкультурный диалог

Rinard Sharifov

MULTICULTURALISM: SOCIOCULTURAL ANALYSIS AND AZERBAIJAN MODEL

Summary

The article is devoted to the problems of multiculturalism, analysis of its strong and weak sides as well as specific character of this phenomenon in Azerbaijan. The issue of multiculturalism is studied in the light of cross-cultural relations development during different historical periods as a group of various processes. In the course of these processes many sociocultural phenomena are displayed in the frame of united national culture. It has been proved that already formed Azerbaijan nation does not exclude the existence of other cultures in the territory of Azerbaijan.

Keywords: culture, multiculturalism, national identity, globalization, tolerance, liberal ideology, pluralism, intercultural dialogue.